

MUSTAFA KÜÇÜK
(İstanbul)

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE BOSNA-HERSEK'TEKİ OSMANLI MİRASI*

Arşivler; milletlerin millî kültür ve tarih miraslarını muhafaza ederek gelecek nesillere intikal ettiren ve bu sebeple ait oldukları milletlerin 'millî hâfıza'ları ve tapu senedi hüviyetinde olan müesseselerdir. Cereyan eden ülkeler arası münasebetler sebebiyle diğer devletlerle ilgili evrakı da saklamaları ve bunları tasnif ederek araştırmaya sunmaları itibarıyla arşivler, aynı zamanda 'milletler arası hâfıza' hükmündedirler.

Osmanlı Devleti'nin tarihte hüküm sürdüğü yaklaşık yedi asırlık süre içerisinde; milyonlarca kilometre karelik bir coğrafî sahada pek çok ülke ve millet ile münasebet kurduğu, bunların bir kısmını da asırlarca idaresi altında bulundurduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tarihe mal oluşunun ardından *Balkanlar* ile *Orta ve Yakın-Doğu*'da otuz civarında devletin kurulduğunu görmekteyiz. Bu sebeple, Türk milletinin son altı asırlık tarihine; kültür ve medeniyetine; folklor ve san'atına; içtimaî ve iktisadî vaziyetine; mimarî yapısına ve demografik varlığına kaynaklık eden ve menşe itibarıyla sadrâzama, yani Sadâret Evrakı'na istinat eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), aynı zamanda münasebette bulunduğu otuza yakın devletin millî tarihine de kaynaklık etmektedir.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin tarihî seyri içerisinde ve cereyan eden muamelelerin neticesinde teşekkül eden *Tapu Tahrir Defterleri*, *Mühimme Defterleri*, *Hatt-ı Hümayûnlar*, *Nâme-i Hümayûnlar*, *İrâdeler* ve *Vakfiyeler* ile muhtelif dairelere, müdürlüklere, nezâretlere ve müfettişliklere ait belge ve defterlerden meydana gelen "Hazîne-i Evrâk"¹; kendisine bu adı veren

* Osmanlı Devleti'nin 700. kuruluş yıldönümü sebebiyle Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde tertiplenen sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

¹ Yusuf İhsan Genç vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, BOA Yayınları, Ankara 1992, s. 15-19-21.

Osmanlılar'ın belirttiği gibi Türk ve dünya arşivciliği için gerçek bir hazine hüviyetindedir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut 150 milyon civarındaki bu tarihî mirasın yaklaşık 40 milyonu, 37 adet fon ve 641 adet kod altında toplanarak yerli ve yabancı ilim adamlarıyla araştırmacıların hizmetine sunulmuştur². Araştırmaya açık bulunan bu fonlar arasında, Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki geniş coğrafyada yer alan ülkelerden birisi olan Bosna-Hersek'in geçmişine ışık tutacak mahiyette binlerce belgenin mevcuttur. Bosna-Hersek ile ilgili bu zengin evrakın umumî mahiyetine bakılacak olursa; vakıflarla ilgili işler, tımar-zeâmet tevcihi, idarî ve iktisadî hususlar ile askerî meselelerin ekseriyet teşkil ettikleri görülür.

Bosna-Hersek'in Kısaca Coğrafi Vaziyeti ve Tarihî Mirasının Kaynağı Olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Halkı Slav menşeyinden ve Bogumil mezhebinden olan, ancak Türkler'in bölgeyi fethini müteâkip topyekün İslâmiyeti kabul eden Boşnaklar, 1464 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin buraya gönderdiği valiler tarafından idare olunmuşlardır³. Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girdikten sonra Bosna altı sancağa ayrılmış olup, bunlar şunlardır⁴: İzvornik (Zvornik) (10 kaza), Saray (7 kaza), Bihke (6 kaza), Banaluka (5 kaza), Travnik (5 kaza), Hersek (9 kaza). Bu idarî teşkilât, Osmanlı idaresi altında çok az değişikliğe uğramıştır. Meselâ 17. yüzyıl sonlarında Bosna eyaleti şu yedi sancaktan ibaretti: Bosna, Hersek, İzvornik, Kilis, Zaçasna, Kırka, Pokriç⁵.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin hemen pek çok fonunda Bosna-Hersek'in tarihine, coğrafyasına, nüfusuna, iktisadî-siyasî-askerî ve ictimai vaziyetine ait evrak mevcuttur. Her biri Bosna-Hersek'teki Osmanlı mirasından izler taşıyan belge ve defterlerin bulunduğu fonların incelenmesi; bu tarihî mirasın kaynaklarını ortaya koyacaktır. Bunların arasında vakıflar ve tevcihât öncelikli olmakla birlikte, Bosna-Hersek'in topyekün tarihî mirasına ait bilgiler ihtiva eden evrakın mevcut olduğu mühim fonlar şunlardır:

² Mustafa Küçük vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, BOA Yayınları, Ankara 1995, s. XXII.

³ Bilgi için bk. *Bosna Salnâmesi-1293*, BOA Kütüphanesi. Eserde, başlangıcından itibaren Bosna'da valilik yapanların isimleri ve görev müddetleri bir cetvel hâlinde belirtilmiştir.

⁴ Bosna-Hersek'in tarihine dair bilgi için bk. İsmet Demir vd., *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara 1992; Adem Handzic, "XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlilerinin Oluşumuna Bir Bakış", *Bosna-Hersek*, İstanbul 1992, s. 15-20; İlhan Şahin, "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)nın Kuruluşu ve Yükselişi" (1455-1561), *Bosna-Hersek*, İstanbul 1992, s. 21-29.

⁵ Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İskit Yayınları, İstanbul 1958, s. 49.

1. Tapu Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nde; Arap yarımadası, Mısır, Kuzey Afrika, Kırım ve özel hukukî statüsü olan bölgeler ve yerler dışında, tımar sisteminin gereği olarak yeni fethedilen yerlerde fetihden hemen sonra; diğer yerlerde ise tahtın el değiştirmesinin ardından yapılmakta olan tahrirler, muntazaman defterlere kaydedilirdi. Böylece her bölgeye ait ziraî vaziyet ile vergi hususiyetleri ve nizâmları tespit edilerek örfî âdetlerle birlikte kanunnâme hâlinde ait olduğu defterin başına yazılırdı. Fetihden sonra hazırlanan kanunnâmelerde, fethedilen yerlerin kanunları, nizâmları ve âdetleri, muhakkak surette göz önüne alınır. Tahrir ile vazifeli emin, araziye önce padişah, vezir ve sancak beylerine mahsus *haslar*, *zeâmetler* ve *tımarlar*; *padişah vakıfları*, *diğer vakıflar* ve *mülkler* olmak üzere çeşitli kısımlara ayırır; sonra şehir, kasaba ve köyleri tek tek dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini, içlerinde vergiden muaf olanlar varsa, hangi vergilerden ve ne sebeple muaf olduklarını yazardı. Bu arada topraklı ve topraksız köylü, evli ve bekâr, ihtiyar, sakat ve benzerleri ayrı ayrı kaydedilirdi. Sonra her köyün mer'ası, kışlak ve yaylağı, korusu, ormanı, çayırı ve buralardan elde edilen mahsullerin yıllık hâsılı ve yılda vermekle yükümlü oldukları vergiler yazılarak mufassal defterler ve bunlara istinaden de muhâsebe icmâl defterleri tanzim olunurdu.

Tapu Tahrir Defterleri'ndeki bilgilerin, ait oldukları bölgelerin tarihî, coğrafi, iktisadî, ictimai, demografik, kültürel ve dinî yapılarını aksettiren birinci el tarihî kaynaklar olduğu görülmektedir. Bu defterlerin ihtiva ettiği özelliklerin, Bosna-Hersek'in tarihî mirasını günümüze aksettirmede fevkalâde mühim bir değere sahip oldukları muhakkaktır. Bosna-Hersek ile alâkalı olan Tapu-Tahrir Defterleri'nin listesi için bk. Ek-1.

2. Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri

Defterhâne-i Âmire, Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının arazi kayıtlarını tutmak ve tımar-zeâmet-has, mülk-vakıf gibi arazi çeşitlerini tayin ve tescil etmekle vazifeli kuruluş olup, yapılan tevcihat beratları da Ruznâmçe Defterleri'ne kayıt olunurdu. Dolayısıyla bu defter serileri, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğu dönemlerde sahip olduğu arazisinin nev'ilerini ve bu arazilerin tasarruf şekillerini ortaya koymaktadır. Defterhâne-i Âmire Defterlerinden bazı örnekler için bk. Ek-2.

3. Tımar ve Zeâmet Tevcih Defterleri

H. 942-1251 (1535-1835) tarihleri arasına ait 2.231 defterden ibaret olan Tımar ve Zeâmet Tevcih Defterleri arasında Bosna-Hersek ile alâkalı pek çok defter mevcut olup, bunlardan bir kaçının özetleri Ekler'de yer almaktadır (Bk. Ek-3).

4. Ruûs Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan defterlerden olan Ruûs Defterleri serisi; vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevâlî ile tımar ve zeâmet dışındaki Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün devlet hizmetleri ile evkaf ve hazineden maaş alan her sınıftan devlet memurlarının tayin kayıtlarına dair olup, h. 1116-1326 (1704-1908) yılları arasındaki 261 adet defterden müteşekkildir⁶. Bu defterlerden Bosna-Hersek ile alâkalı olanları bize, bu bölgede vazife yapmış devlet ricalinin isimlerini ve maaşlarını öğretmektedir.

5. Tahvil Kalemi Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan defterlerden olan Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri serisi; vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevâlî ve bütün tımar ve zeâmet sahiplerinin tayin, tevcih ve nakillerine ait muameleleri hâvi olup, h. 1024-1335 (1615-1916) yılları arasındaki 91 adet defterden müteşekkildir.

Tahvil Kalemi'nin 17, 23, 24, 27, 31, 37, 38, 55, 59, 68 ve 71 numaralı defterleri Rumeli'ye ait olup, 28 numaralı defter ise Bosna-Hersek ve İzvornik mahlûlâtına aittir. Yani bu defterler sayesinde, bölgeyi Osmanlı Devleti namına idare eden idarecilerin isimlerini ve maaşlarını öğrenmek mümkün olmaktadır⁷.

6. Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan defterlerden olan Mühimme Defterleri'ne; Osmanlı Devleti'nin idarî, siyasî, askerî, şer'î, malî ve ictimai meselelerle ilgili mühim kararları kayıt edilirdi. H. 961-1323 (1553-1905) yılları arasındaki 266 defterden ibaret olan Mühimme Defterleri'ndeki bilgiler sayesinde, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtlarının işleyiş tarzlarını; devletin askerî-hukukî-idarî yapısını; cemiyetin ahlâkî, ictimai, iktisadî, kültürel ve dinî vaziyetini tanımak ve tahlil etmek pekâlâ mümkün olmaktadır. Bu defterler arasında Bosna-Hersek ile alâkalı bu kabil pek çok hüküm yer almaktadır⁸.

⁶ Mustafa Küçük, *a.g.e.*, s. 107. Eserde, Ruûs Defterlerinin türleri ve kronolojik olarak listesi yer almaktadır. *Aynı eser*, s. 108-118.

⁷ Bu defterlerin ihtiva ettiği tarih ve sayfa adedleri için bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, s. 119-123.

⁸ BOA'nda mevcut Mühimme Defterleri'nden bir kaçının tıpkı basımı ile hükümlerin transkribeleri ve özetleri neşredilmiştir: *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): Tıpkıbasım*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1993; *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1993; *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566): Tıpkıbasım*, Ankara 1994; *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566): Özet ve İndeks*, Ankara 1994; *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565): Tıpkıbasım*, Ankara-1995; *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565): Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Ankara 1995.

7. Ahkâm Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan defterlerden olan Ahkâm Defterleri'ne; mühimme, şikâyet, ruûs ve tahvil gibi konular hakkında hazırlanan ahkâm yazılırdı ve bu defterler, yazıldığı evrak türünün adıyla anılırdı: *Ahkâm-ı Mâliye Defterleri*, *Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri* ve *Ahkâm-ı Ruûs Defterleri* gibi. Bu defterlerde, Bosna-Hersek ile ilgili pek çok hüküm yer almaktadır⁹.

8. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Osmanlı Devleti'nde, padişahın her hangi bir mesele hakkında verdiği emir, buyruk mânasına gelen ve Âmedî Kalemî'nde teşekkül eden hatt-ı hümâyûnlar, h. 1070-1297 (1659-1880) yılları arasındaki 227 yıllık bir döneme ait olup, coğrafi ve konu esaslı olarak tasnif olunmuşlardır. Toplam 32 cilt katalogta mevcut belge özetleri, padişah devirlerine göre düzenlenmiştir.

Hatt-ı Hümâyûn belgeleri arasında Bosna'nın halkı ve askerine; *Bosna valileri* ve *Bosna Valiliği'ne*; *Bosna'nın toprak ve nüfus vaziyetine*; *Bosna İsyanı'na*; *Bosna'daki vakıf ve vâkıflara*; *Bosna Nizamnâmesi'ne* ve *Bosna kalelerine* ait yüzlerce belge mevcuttur. Yine bu fonda, Bosna-Hersek'in diğer sancak ve kazalarına dair hemen her konuda belgenin bulunduğunu belirtmeliyiz. Boa'nde, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi'nin ilk 14 cildinin analitik fihristi mevcut olup, burada Bosna-Hersek ile alakalı belgelerin türleri ve numaraları yer almaktadır.

9. Cevdet Tasnifi

Muallim Mehmed Cevdet İnançalp'ın Komisyon Başkanlığı'nı yaptığı bir hey'etin bir kronolojiye tâbi olmaksızın tasnif ettiği bu fonda hemen her konuya dair belge mevcuttur. Toplam 34 ciltte tasnifi tamamlanan 216 bini aşkın belge, 17 konu başlığı altında kataloglanmış olup, bunların 17, 18, 19 ve 20. ciltleri h. 1004-1291 (1595-1874) yılları arasındaki *vakıf* kayıtlarını ihtiva etmektedir. Vakıflarla ilgili kataloglarda, Bosna-Hersek'teki vakıf kayıtları da yer almaktadır.

10. İbnülemin Tasnifi

İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığındaki bir hey'et tarafından tasnifine 1921 yılında tasnifine başlanılan bu fonda, müesseselere ve konularına göre 47 bin küsur belge, toplam 30 cilt olarak tasnif edilmiştir. Bunlardan 26 ve 27. ciltler *vakıflara* ait olup, bu katalogdaki belgeler h. 866-

⁹ Bu defterlere, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası Sadâret Evrakı Katalogları* ile *Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Katalogları* vasıtasıyla ulaşmak mümkündür.

1261 (1462-1845) yıllarını ihtiva etmektedirler. Bunların arasında Bosna-Hersek ile alâkalı kayıtlar da bulunmaktadır.

11. Bâb-ı Âlî Evrak Odası Katalogları

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Gelen-Giden Kayıt Defterleri; Sadâret ile nezâretler-vilâyetler ve diğer resmî daireler arasındaki karşılıklı resmî yazışmaların konularına göre ve kendi aralarında kronolojik tasnifinden meydana gelmiştir:

a) Nezâret ve Devâir Gelen-Giden Kayıt

Sadâret ile nezâretler ve diğer resmî daireler arasındaki yazışmaların kayıtlarının nezâret ve dairelere göre tasnifinden meydana gelen bu fonda mevcut 1003 numaralı ve 1310-1338 (1892-1919) tarihli Bosna-Hersek ile alâkalı defterde¹⁰; bu bölgelerdeki asayiş durumuna, memur tayin ve azillerine, siyasî ve askerî vaziyete dair kayıtlar yer almaktadır.

b) Vilâyet Gelen-Giden Kayıt Defterleri

Osmanlı Devleti'nde (1280) 1864 yılında eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçilmiştir. Böylece Bâb-ı Âlî Evrak Odası'nda hem Eyâlet-i Mümtâze için, hem de diğer vilâyetler için müstakil kayıt defterleri hazırlanmıştır. Bu defterler arasında yer alıp doğrudan Bosna-Hersek ile alâkalı olanlar vardır (Bk. Ek-4).

c) Ayniyat Defterleri

Sadâret'ten diğer devlet dairelerine, vilâyetlere ve başka makamlara yazılan tezkireler ile muharrerâtın suretlerinin aynen kaydedildiği bu seri, h. 1227-1320 (1812-1903) yılları arasındaki 1717 adet defterden müteşekkildir. Bu defterler arasında 1283-1294 (1868-1877) tarihlerini ihtiva eden 5 adet Bosna-Hersek ile alâkalı defter mevcuttur¹¹.

12. Nezâret Öncesi Evkaf Defterleri

Osmanlılar'ın yeni fethettikleri topraklarda ilk iş olarak tahrir yapmaları; bu bölgelerde iktisadî-ictimâî ve idarî bakımdan doğru bir şekilde iskânın ve şehirleşmenin sağlanması hedefinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin “vergi toplamak hak ve salâhiyetlerinden mühim bir kısmını dirlik, mâlikâne veya vakıf şeklinde muhtelif hizmet ve vazife sahiplerine terketmiş bulunması”¹², memleketin büyük bir kısım gelirinin (muhtemelen 3/5'inin) idarî-malî serbestliğe sahip olması mânasına gelmekteydi. Bu gelirin 1/5'ini oluşturan padişah hâsları ise doğrudan doğruya devlete ait bulunmaktaydı¹³.

¹⁰ Bilgi için bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, s. 15.

¹¹ Bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, s. 40.

¹² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyeti Meselesi”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. 1 (1941-1942), s. 11.

¹³ Barkan, *a.g.m.*, s. 15.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde Maliye'nin ana kaynaklarından birisini teşkil eden vakıflar, ifa ettikleri vazifeler bakımından insanî hizmetler gördükleri gibi, şehirleşmede de müessir olmuşlardır.

Vakıfların özellikle külliye sistemini kurarak ve mektep-medrese-han-hamam-cami gibi müesseseler vücuda getirerek şehirleşmeye oldukça mühim katkıda buldukları muhakkaktır. Nitekim “yerli ve yabancı seyyahlar, şehrin vakıf eserlerle imar edildiğini görerek, eski Ankara'yı bir vakıf şehir olarak anlatmışlardır”¹⁴.

Gerek bizzat sahip olduğu mimarî eserlerin tedkik edilmesi¹⁵, gerekse Bosna-Hersek ile alâkalı evrakın değerlendirilmesi neticesinde, bu bölgenin fethedildikten sonra yeniden kuruluşunda vakıf müessesesinin büyük hizmetler gördüğü kolayca anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti'nin fetihten sonra Bosna-Hersek'e tayin ettiği beğ ve valilerin pek çoğu ile hamiyetli kişilerin tesis ettiği muhtelif türdeki vakıflar, hem bu bölgedeki İslâm inancını pekiştirmiş, hem de Osmanlı kültürünün en güzel örneklerinin asırlar boyunca burada yaşanmasını temin etmiştir. Yakın zamanımıza kadar Türkler'den kalma her çeşitten pek çok eser Bosna'da mevcut bulunmaktaydı¹⁶.

Başbakanlık Arşivi'nde yer alan ve örnek olarak verilen üç evkaf defterinden (Örnekler için bk. Ek-5), şu bilgileri öğrenmemiz mümkündür:

1. Bölgede mevcut vakıfların adlarını ve buldukları yerleri (Bk. Ek-6),
2. Vakıfların gelir-gider kaynaklarıyla miktarlarını¹⁷; yıl sonu itibariyle bütçecelelerini ve hasıllattan asıl vakfa dahil olunan meblağı,
3. Bölgedeki meslekleri¹⁸ ve vakıfların ödediği maaş miktarlarını¹⁹,

¹⁴ Nazif Öztürk, “Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü”, *VD*, sayı 20, s. 331.

¹⁵ Bosna-Hersek'teki vakıf eserleri ve diğer âbideler için bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları”, *VD*, sayı 3 (1956), s. 151-223. Söz konusu makalede 175. sayfadan itibaren Bosna-Hersek'teki âbide ve vakıf eserlerine dair geniş malûmat mevcuttur; Hıvziya Hasandediç, “Mostar'ın Türk Devri Kültürel Tarihî Anıtları”, (Çev. İsmail Eren), *VD*, sayı 7 (1968), s. 215-234. Bu makalede, Mostar'daki cami; mektep, medrese; matbaa; türbe; çeşme, şadırvan; hamam, han; saat kulesi ve meskenlere dair geniş malûmat, resim ve krokiler yer almaktadır.

¹⁶ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 330 vakfiyeye istinaden yaptığı incelemesinde, 18. asır Türkiyesinde vakıfların gelir kaynaklarını tesbit etmiştir. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk vakıflarının İktisadî Boyutu”, *VD*, sayı 18 (1984), s. 40.

¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız aynı makalede (s. 39); mevcut *içtimaî ve hayrî kuruluşlara*; nakit para vakfedenlerin *meslek durumlarına* ve vakıf olarak kurulmuş *imalâthane ve iş merkezlerine* dair listeler vermektedir. Ayrıca Halim Baki Kunter'in “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri” (*VD*, sayı 1 (1968), s. 111-115) adlı makalesinde de vakıflarda *hayır hizmetlerini ifa ile mükellef kişilere*; vakıfların *idare memurlarına*; *tamir*; *tezyin ve muhafazasında bulunan vazifelilere* dair bilgiler mevcuttur.

¹⁹ Bilgi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *VD*, sayı 14 (1982), s. 1-27. Makalede, görevlilerin maaş tabloları yer almaktadır.

4. Müvellîler ile Evkaf Müdürü İbrahim Edhem'in mühürlerinin hâkkediliş tarihlerini ve İbrahim Edhem'in mührünü hâkkeden san'atkârın isminin *Hüsnü* olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Ayrıca bu kayıtlar, san'at tarihine de katkılar sağlamıştır.

5. Vakıfların masrafları sayılırken mütevellî vekili ile kayyımın müstakillen zikredilmesi; kayyımın mütevellî olduğunu söyleyenlere mukabil onun, mütevellînin verdiği işleri yapan kişi olduğunu söyleyenlerin iddialarını haklı çıkarmaktadır.

6. Vakıfların özellikle yol ve bina tamiri yaparak bölgenin tarihî eserlerinin ömrünü uzatması ve insanların sosyal ihtiyaçlarını giderecek vasıtaları onlara sunmaya devam etmesi, fevkalâde mühim işlerdendir. Böylece vakıflar, kendilerine mahsus (vakfiyelerinde yazılı) hizmetleri ifa ederek, aynı zamanda başka müesseselerin de maddî dayanakları olmaktadır²⁰.

7. Kur'ân-ı Kerîm-Mevlid-i Şerîf kıraatı ve kütüphane tesisi gibi dinî-ilmî hizmetler sağlamaları itibarıyla vakıflar; cemiyetlerin müşterek değerlerini yaşatmakta ve gelecek için geniş ufuklar oluşturmaktadırlar.

8. Vakıfların, köy ve mezraa gibi devletin kısa bir sürede ulaşmakta güçlük çekeceği mahallerde dinî ve hayrî hizmet görerek, buralarda içtimaî ve idarî yapılanma gerçekleştirmesi, ehemmiyetli bir husustur.

9. Vakfın gelir getiren bir müessese olması, onun para ve malları işleterek servetin âtil ve verimsiz kalmasına mâni olan bir yapıda olduğunu göstermektedir ki bu da âmme hukuku bakımından faydası şüphe götürmeyen bir hizmettir²¹.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Osmanlı Devleti'nde nezâretlerin kuruluşu 1255 (1839) yılı kabul edilmesine rağmen, 1242 (1826) yılında kurulmuştur. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşundan önce vakıfların yönetimi vakfiyelerde belirtilen şartlara göre: a. Sadr-ı Âlî Nezâreti, b. Şeyhülislâm Nezâreti, c. Bâbüssaâde Ağası Nezâreti, ç. Dârüssaâde Ağası (Harameyn-i Şenifeyn) Evkafı Nezâreti taraflarından yürütülmüştür.

Nezâret öncesi evkaf defterleri, h. 935-1242 (1528-1826) yılları arasında 9.076 adetten müteşekkil olup, 5 ciltlik analitik katalog hâlinde araştırmaya açık hâldedir. Bu seride Bosna-Hersek ile ilgili defterlerin söz konusu kataloğlarda yer alan özetleri, bir liste hâlinde Ek-7'te verilmiştir²².

²⁰ Bilgi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, sayı 14 (1982), s. 1-27. Makalede, görevlilerin maaş tabloları yer almaktadır.

²¹ Şakir Berkî, "Vakfın Mahiyeti", *VD*, sayı 8 (1969), s. 2-3.

²² Bazı defter özetlerinde Bosna-Hersek adı geçmemesine rağmen bunların listede yer almasının sebebi şudur: İsim çokluğundan dolayı her bölgenin adı özetlerde zikredilmemekle birlikte, belgenin indeksi yapılırken bütün mühim yer isimleri kayda geçirilmektedir.

13. BEO Sadâret Evrakı Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi-Bosna Evrakı

Osmanlı Devleti'nin bütün işlerinin karara bağlandığı yer olan Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarının tamamen terkedilmesinden sonra bu görevi üzerine alan Bâb-ı Âsafî, 18 asrın sonlarına kadar faaliyetine devam etmiş ve bu tarihten sonra onun yerine Bâb-ı Âlî tabiri kullanılmağa başlanmış ve bu ifade ile yalnızca Sadâret değil, aynı zamanda Osmanlı Hükûmeti (Hükûmet-i Seniyye) de kastedilmiştir.

Eyâlât-ı Mümtâze ise; Osmanlı Devleti'ne bağlı olup imtiyazlı anlaşmalarla idare olunan eyaletler demektir. Bunlar devlete belirli nisbette vergi, yahut sefer zamanında asker vererek dahilî işlerinde tamamen serbest hareket ederlerdi. Sadâret Dairesi'ndeki mevcut kalemler arasında yer alan Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi'nde bu imtiyazlı eyaletlere ait muamelelerin kaydolunduğu defterler tutulurdu. Bu eyaletler şunlardır:

Mekke Şerifliği, Mısır Hidivliği, Sisam Beğliği, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs Adası, Bulgaristan Prenslığı, Bosna-Hersek Vilâyeti, Kırım Hanlığı, Erdel Krallığı, Boğdan Voyvodalığı ve Aynaroz Emâneti. Bu bölgelerden elde kalanlarının imtiyazı, İkinci Meşrutiyet'ten sonra ilgâ edilmiştir.

Tanzimat sonrası yeni kurulan müesseselerin de katılmasıyla nüfuzunu artıran Bâb-ı Âlî'de biriken evrak ve defterlerin bir arada muameleye tâbi tutularak muhafaza edilmesi maksadıyla 22 Ramazan 1267 (21.7.1851) tarihinde *Bâb-ı Âlî Evrak Odası* (Beo) resmen kurulmuştur. Bu defterler arasında yer alan ve Kıbrıs ile birlikte Bosna'ya ait bulunan 1310-1338 (1892-1919) tarihli 18 sayfalık defterde; Sadâret ile Kıbrıs ve Bosna arasında yapılan mülkî, adlî, iktisadî ve ictimâî yazışmalar yer almaktadır²³.

14. Bâb-ı Defterî Kalemleri Katalogları

Osmanlı Devleti'nin bütün malî işlerinin yürütüldüğü yer olan Bâb-ı Defterî (Defterdar Kapısı)nda mevcut kalemlerden Harameyn Muhasebesi'nde vakıflara; Başmuhasebe'de ise Bosna Hazinesi'ne ait defterler mevcuttur. Bâb-ı Defterî Kalemleri arasında Bosna-Hersek ile alakalı evrakın bulunduğu fonlar ve ait oldukları kataloglar için bk. Ek-8).

15. Maliyeden Müdevver Defterler

Arazi tahririne; Malî meselelere; Saray işlerine; Yeniçeri mevâciplerine, Vakıflara ve benzeri konulara dair h. 830-1346 (1427-1927) yıllarına ait 7 bin civarındaki defterden müteşekkil bu fonda Bosna-Hersek ile alakalı mühim

²³ Mustafa Küçük vd., *a.g.e.*, s. 59.

miktarda defter mevcuttur. Bu defterlerin çeşitleri ve bunların muhtevası şu şekildedir:

- *Âdet-i Ağnâm ve Resm-i Ağıl Defteri*: Koyun adedi ve vergi miktarı ile mükelleflerin isimlerini bildirir.

- *Ahkâm Defteri*: Ait oldukları bölge beylerine, kadılarına, nâiblerine, valilerine, defterdarlarına, kâtiplerine, mütesellimlerine ve voyvodalarına hitaben yazılan ve Başmuhasebe Kalemi'ne tâbi olan muhtelif mevzudaki ahkâmî; emanet tezkirelerini; timar tevcih terakkîlerini, timar terfilerini; azil ve ferâgati; dirlik tayini ve mesâil-i muhtelifeyi; top dökümü ve irsaliyle lüzumlu olan barut, güherçil emiktarını; neferâtın ulûfe ve mevâciblerini; mukâtaa hesaplarını ve rusûmâtı bildirir.

- *Bedel-i Sürsat (Sürsat Zahiresi) Defteri*: Menziller ve kaleler için tedarik edilen bedel-i nüzül malı ile satın alınan yağ, un, arpa ve ot gibi zehâirin miktar ve bedeli ile Hazine'ye yapılan teslimatı bildirir.

- *Cizye-i Gebrân Defteri*: Ait olduğu bölgenin hane adedini, buralarda oturan küffârın isimlerini; bu hanelerden elde edilen cizye hasılâtını; cizye-i gebrân ispençelerini; günlük baştine adedini ve hasılâtını; sipahilerin tasarruflarında bulunan çiftlik adedini; çiftlik rusûmât miktarını; dalyan ve kiliseler ile derbentleri gösterir.

- *Esâmî ve Yevmiye Defteri*: Cemaat ve bölük ağalarının adlarını, serbölükleri ve onlara tâbi neferâtı; müttekâidleri; nân-horelerin isim ve yevmiyelerini bildirir.

- *İltizâm Defteri*: Mukâtaa cinslerini, sahiplerini ve miktarlarını; muhtelif vazifelerde bulunanların iltizâmalarını bildirir.

- *İrad Defteri*: Rusûm-ı filoriyân, hazîne-i gebrân, mâl-ı mukâtaa, avâriz malı ve mâl-ı bâd-ı havâdan alınan irad miktarını ve bunların muamelâtını bildirir.

- *Kürekçiyân Defteri*: Donnma çektirileri için Anadolu ve Edirne'den Tersane harici tedarik edilen kürekçileri bildirir.

- *Mevâcib (ve Vezâif) Defteri*: Kalelerdeki ve bölgelerdeki mortolasân, azebân, topçuyân, ulûfeciyân, hutebâ, duâgûyân ve müttekâidîn cemaatlerine mensup neferâtın ve zâbitânın adlarını, ulûfe ve mevâciblerini bildirir.

- *Muhasebe Defteri*: Tamir olunan kale vesair yerler için mübâyaa olunan malzemenin miktar ve bedelini; bir bölgenin ihraç ve mübâyaa ettiği malzemeyi; cemaatlerin avârizhanelerini, rusûm ve baştine miktarlarını; havâs-ı hümâyûnda olan nahiyeleri; iltizâma verilen çiftlikleri; derbentlerde bulunanlardan avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf olanları; bir yerin vâridât ve meârifâtını; Dergâh-ı Âlî yeniçerileri-sipahileri ve topçuları tayinatı için toplanan buğday, arpa ve koyun gibi bedel-i sürsat zahiresi ile bedel-i nüzül hasılâtını bildirir.

- *Mukâtaa Defteri*: Mukâtaa cins ve miktarını; hâsılâtını ve mültezimini bildirir.

- *Resim (Rusûm) Defteri*: Baştine ve ağnâm sahibi cemaatlerin adlarını, ödedikleri rusûmu; yol üzerindeki hizmetleri gören derbentçilerin ve voynugânın muaf ve müsellemler oldukları tekâlifini bildirir.

- *Tahrir Defteri*: Ait olduğu bölgenin baştinelerini; voynuklarını; evkaf ve emlakını; rusûmât ve tekâlifini bildirir.

- *Teşkilât-ı Askeriye Defteri*: Ait olduğu bölge, kale ve palanganın fârisân, mortolosân, azebân, müstahfezân ve topçuyân cemaatleri neferâtının isim-aded ve yevmiyelerini; Ser-odalarını ve İstanbul'dan Bosna'ya gidip dönen madenciler ile bunların mevâciblerini bildirir.

- *Timar ve Zeâmet Defteri*: Timar ve zeâmete mutasarrıf olanların ve köylerinin adlarıyla senelik hâsılâtını; mahlûliyetten erbâb-ı istihkâka tevcih olunan timar ve zeâmetleri bildirir.

- *Ulûfe Defteri*: Müstahfizların adlarını, ulûfe miktarlarını ve buna mahsûben (meselâ Ferhad Paşa gibi) beğlere verilen mebâliği bildirir.

- *Yoklama Defteri*: Kalelerde muhafaza göreviyle bulunan yeniçeri ve diğer cemaatlere mensup neferâtın ad, adet ve yoklamalarını bildirir.

16. Hariciye Nezâreti Evrakı

Reîsülküttâblık'ın yerine h. 1251 (1835) yılında kurulan Hariciye Nezâreti evrakı arasında, Bosna-Hersek ile alâkalı evrakın yer aldığı başlıca iki kalem mevcuttur: *Hukuk Müşavirliği İstişare Odası ve Mektûbî-Siyasî Kalemleri* (bk. Ek-9).

17. Harita-Plan ve Proje Tasnifi

Harita Kataloğu'nda 3 numarayla ve 1311 (1893) tarihle yer alan dünya atlasından istifade edilerek tasnif edilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1099 adet plân-proje ve kroki, h. 1207-1330 (1792-1912) yılları arasına dağılmış olup, ekserisi İstanbul ile alâkalıdır. Ancak bunlardan 21. genel sıra numarasında yer alan 1 Cemaziye'l-evvel 1268 (22.2.1852) tarihli olanı, Bosna'nın plânına aittir.

18. Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Sadrâzâmın başkanlığında ve şeyhülislâm ile nâzırlardan teşekkül ederek devletin iç ve dış siyasetiyle ilgili mühim işler hakkında karar veren Meclis-i Vükelâ, İkinci Meşrutiyet'in ilânından itibaren görevlerinden dolayı padişaha ve Meclis-i Mebûsân'a karşı müşterek bir mesuliyet taşımağa başlamıştır. Meclis-i Vükelâ'nın h. 1302-1341 (1885-1922) yılları arasında aldığı kararları ihtiva eden mazbataların koçanlı defterlere yapıştırılmasıyla 417 adet dosya hâlinde katalog elde edilmiş olup, bunlar arasında yer alan Bosna-Hersek'e ait belge özetleri için bk. Ek-10.

19. *Nâme-i Hümâyûn Defterleri*

Padişahların Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlar ile Osmanlı Devleti'ne tâbi Bosna-Hersek ve diğer imtiyazlı eyaletlere gönderdiği mektupların (nâme-i hümâyûnların) ve cevaplarının kaydolunduğu defterler olan *Nâme-i Hümâyûn Defterleri*'ne ayrıca padişaktan sadrâzama hitaben yazılan bazı hatt-ı hümâyûnlar, yeniçeri mevâcibi itası, muâhedenâmeler, tasdiknâme ve temessük gibi belgelerin birer suretleri de kaydolunurdu. 16 adet olan bu defterler, h. Rebûlâhir 1111- Rebûlâhir 1336 (1699-1918) yıllarını ihtiva etmektedirler.

20. *Îrâdeler Tasnifi Katalogları*

Padişahın emri, fermanı demek olan irâde; her hangi bir mesele hakkında kendisine sunulan hülâsanın (arz tezkiresinin, telhisin) altına padişahın fikrinin, başkâtip tarafından ve sadrâzama hitaben eğik bir şekilde yazılması sonucu teşekkül ederdi. Meşrutiyet'ten sonra bu usûl terkedilmiş ve padişahlar, vekiller heyetinin aldığı kararları tasdikle iktifa etmişlerdir. Ancak bu usûle de *irâde* denilmiştir.

Îrâdeler kataloglarında; gerek Bosna-Hersek'e tayin olunan vali ve beğler hakkında, gerekse bu bölgedeki vakıflar ve cereyan eden işler hakkında muhtelif tür ve adette pek çok belge mevcut bulunmaktadır.

21. *Muhtelif Fonlardaki Bosna-Hersek ile Alâkalı Belge Özetlerinden Numuneler*

Daha önce belirtildiği gibi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki hemen bütün fonlarda Bosna-Hersek ile alâkalı evrak ve defter mevcuttur. Yukarıda zikredilmeyen diğer fonlarda yer alan belgelerin örnek özetlerinden müteşekkil bir tablonun verilmesi, umumî bir fikir edinilmesi bakımından faydalı görülmüştür (Bk. Ek-11).

EKLER

Ek-1

Tapu-Tahrir Kataloğu'nda Yer alan Bosna-Hersek Defterleri

Yer Adı	Defterin Katalog Sıra Numarası
Bosna	5, 24, 28, 56, 57, 157, 164, 193, 201, 211, 284, 285, 379, 411, 432, 435, 440, 462, 535, 546, 556, 647, 728, 742, 804, 861, 971, 983, 1009, 1013, 1014, 1071, 1072
Hersek	5, 76, 91, 96, 150, 174, 198, 207, 209, 268, 654, 861, 987, 995, 1043, 1063, 1076
İzvorNIK	24, 171, 175, 259, 260, 376, 395, 405, 655, 728, 743
Mostar	987
Saray	211, 705, 770
Tuzla	453
Yeni Pazar	211, 597

Ek-2

Defterhâne-i Âmire Defterleri Kataloğu'nda Mevcut Bosna-Hersek ile Alâkalı Defterlerden örnekler

Kat. Nu	T a r i h i		A ç ı k l a m a l a r
	H i c r î	M i l â d î	
17	6 C. 930	11.4.1524	Visoka, Dubrovnik ve diğer yerlerin mufassal tahriri.
20	(30) M. 937	(23) 9.1530	Hersek sancağına ait tahrir defteri parçası.
21	12 B. 939 13 N. 947	7.2.1533 12.1.1541	Bosna'ya bağlı Vişegrad, Nertova, Brod, Saray ve Yeni Pazar kazalarına ait tahrir.
22	26 C. 940 21 M. 947	12.1.1534 28..5.1540	Hersek sancağı kalelerinde bulunan bazı hisar erlerinin ellerinde iken mahlûl olan tımarlar.
23	26 Z. 945 12 Ra. 947	15.5.1539 21.7.1540	Hersek livasına bağlı Foça, Prebonya kazalarına dahil nahiyeler ile Timurine, Reymorine, Sokol, Jelova ve diğer nahiyelere ait mücmel tahrir defteri parçası.
56	990	1582	Visoka'ya bağlı köylere ait tahrir defteri.
78	1-10 M. 1034	14-23.10.1624	Hersek livasının İmočka ve Lipoška kazalarına ait mufassal tahrir defteri parçası.

123	1073 1089	1662/1663 1678	Bosna-Hersek, İzvornik ve Kilis sancaklarının tımar ve zeâmet yoklama defteri.
138	1083-1087	1672-1676	Bosna-Hersek, İzvornik ve Kilis'e ait cebe defteri.
147	(1090)	(1679)	Hersek livasında bulunan kale müstahfızlarına vilen tımar defteri parçası.
183	11-20 Ra. 1106	31.10.1694 9.11 1694	Hersek livasında bulunan kale müstahfızların mutasarrıf oldukları tımarlara ait icmal.
184	11-20 Ra. 1106	31.10.1694 9.11.1694	Bosna livasındaki çeşitli kalelerin müstahfızlarının mutasarrıf oldukları tımarlara ait icmal defteri sureti.
189	1106 1159	1694-1695 1746	Bosna, Hersek, İzvornik ve Kilis livalarındaki tımar ve zeâmetlere ait kayıtları hâvi defter.
235	1 R. 1125	27.4.1713	Hersek sancağında bulunan kalelerdeki neferlere ait gedik tımarlarının kayıtları.
237	4 C. 1125	28.5.1713	Hersek sancağında bulunan bazı kalelerdeki müstahfızlara ait tımar kayıtları.
290	25 M. 1151	15.5.1738	Bosna ile Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif eyaletlerinde bulunan tımar ve zeâmet sahiplerinden hizmette olup kayıtlarına şerh verilenleri gösterir defter.
291	27 M. 1151	17.5.1738	Bosna ile Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif eyaletlerinde bulunan taşra vezirlerini; mîrimîrânın hizmetinde buldukların için tımarları ve gediklerine zarar gelmesin diye kayıtlarına şerh düşülenlere dair defter.
401	(29) Ra. 1217	(29) 8. 1802	İzvornik livası Istraca nahiyesi Vakopal köyünün mufassal tahrir defteri sureti.
562	Tarihsiz		İzvornik livasına bağlı bazı nahiyeye, köy ve mahallelerin mufassal tahrir defteri parçası.
693	Tarihsiz		Bosna eyaletine bağlı Bakriç livasındaki padişah haslarına ait icmal defteri.

Ek-3
Timar ve Zeâmet Tevcih Defterleri

Katalog Sıra Nu	T a r i h i		Sayfa Adedi	A i t O l d u ğ u B ö l g e
	Hicrî	Milâdî		
49	985	1577-1578	3	Bosna ve diğer yerlerin timar ve zeâmeti.
109	997	1588-1589	5	Bosna-Hersek ve diğer yerlerin timar ve zeâmet tevcihleri.
258	1011	1602-1603	12	Bosna-Hersek ve İsvornik'in timar ve zeâmet tevcih kayıtları.
419	1032	1622-1623	19	Bosna-Hersek ve İsvornik'in timar ve zeâmet tevcih kayıtları.
1077	1064	1653-1654	24	Budin ve Bosna eyaletleriyle tevâbiinin yoklama defteri.

Ek-4
BEO Vilâyet Gelen-Giden Kayıt Defterleri

S ı r a N u	Defterin		T a r i h i		A d e d i
	A d ı	T ü r ü	Hicrî	Milâdî	
467-474	Bosna	Gelen	4 S. 1278 8 N. 1295	4.2.1862 5.9.1878	4
		Giden	2 M. 1278 8 Ş. 1295	10.7.1861 7.8.1878	4
493-494	Hersek	Gelen	17 M. 1293 3 Ra. 1294	13.2.1876 18.3.1877	1
		Giden	5 Z. 1292 25 Ra. 1294	2.1.1876 9.4.1877	1

Ek-5
Bosna-Hersek ile Alâkalı Vakıf Defterlerinden Örnekler

Bismillâhirrahmânirrahîm

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn-ı şâhâneye mülhak evkafdan eyâlet-i Bosna'da medîne-i Banaluka'da merhûm Ferhâd Paşa Câmi'-i Şerîfi Vakfı'nın işbu iki yüz yetmiş bir senesi Muharremü'l-harâm'ının ibtidâsından sene-i mezbûr Zilhicce'si gâyetine kadar bir senelik muhâsebesi vakf-ı mezbûr mütevellî vekîli Mehmed Efendi hâzır olduğu hâlde bâ-ma'rifet-i şer'-i şerîf ve ma'rifet-i âcizânemle bi'r-ru'ye vâridât ve mesârifâtını mübeyyin defterdir. Vech-i âtî zikr ü beyân olunur.

H â s î l â t

Nükûd-ı mevkûfe 71.253 guruş	Mebâliğ-i mezkûrdan bir mikdâr temessükâtda olan dokuz bin guruşun işlenmiş olan nemâsı 1350 guruş	Bedel-i a'şâr der-karye-i Kula der-sene-i mezkûr 14.780 guruş
Bedel-i a'şâr, der-karye-i Rabravaç der-sene-i mezkûr 3.700 guruş	Hâsîlât-ı üçleme der-karye-i mezkûr, der-sene-i mezkûr 26.500 guruş	Bir bâb dükkânı icâresi 120 guruş
Cem'an yekûn _____ 46.450 guruş		

M i n h â e l - M e s â r i f â t

Vazîfe-i imâm-ı evvel 1.000 guruş	Vazîfe-i imâm-ı sâni 800 guruş	Vazîfe-i mü'ezzin-i evvel 380 guruş	Vazîfe-i mü'ezzin-i sâni 380 guruş	Vazîfe-i mütevellî vekîli Mehmed Efendi 1.500 guruş	Vazîfe-i kitâbet 1.500 guruş
Vazîfe-i cibâyec 1.000 guruş	Vazîfe-i Nezâret 400 guruş	Vazîfe-i mu'allim-i sibyân 500 guruş	Vazîfe-i devir-hân 200 guruş	Vazîfe-i kayyım 500 guruş	Vazîfe-i bevâb 100 guruş
Vazîfe-i hâdim-i türbe-i vâkıf 200 guruş	Vazîfe-i muvakkat 400 guruş	Vâkıfın türbesinde dülbend 30 guruş	Kırâ'at-ı hatm-i şerîf 30 aded 450 guruş	Vazîfe-i tedris 250 guruş	
Mevlûd-ı Nebî Aleyhisselâm mesârifi 1.517 guruş	Râh-ı âb ta'mirâtı 1.725 guruş	Revgan-ı zeyt lâzime-i câmi'-i şerîf 908 guruş	Sakavî lâzime-i câmi'-i şerîf 533 guruş	Ta'mirât-ı câmi'-i şerîf 1.925 guruş	
Sene-i mezkûra mahsûben bâ-yâfte-i şer'iyye vergü sülûs hissesi kurâ-i mezkûre için 3.940 guruş	Kurâ-i mezkûrlara bir senede konak ve nakliye ve hademeye ma'âşları 5.200 guruş	Câmi'-i şerîf etrâfında duvar ta'mirâtı 100 guruş			
Ber-mu'tâd-ı kadîm meveddetlü hâkim efendiye 500 guruş	Türbe-i latîfin ta'mirâtı 780 guruş	Mesârif-i müteferrika 150 guruş	Ma'âş-ı muharrir harc ve muhâsbesi 2.375 guruş		
Cem'an yekûn _____ 30. 043 guruş					

1. 900
+ 475
2.375

Mizân _____
Hâsılât _____ 46.450 guruş
Mesârifât _____ - 30.043 guruş

16.407 guruş fazlası zuhûr olmağla.

Ber-vech-i bâlâ yalnız on altı bin dört yüz yedi guruş fazlası zuhûr etmiş; ber-müceb-i nizâm mütevellî-i merkûmun yedinde hıfz olunduğu işbu mahalle şerh ve tahrîr olundu.

Hurreire bi- ma'rifeti'l- me'mûr	Nemckahû Ali Rızâ el-fakîru ileyhi Te'âlâ el-müvellâ hilâfeten bi-medîneti Banaluka <i>gufîre lehû</i>	bende İbrâhim Edhem Müdîr-i Evkâf Eyâlet-i Bosna ve Livâ-i Hersek
	(Ali Rızâ 149)	(27)

Kuyûdiyla bi't-tatbîk derkenâr ola.

BOA, Nezâret Öncesi Evkâf Defterleri: 1 M. 1270 - 29 Z. 1271, Nr. 15187, s. 1.

*

Bismillâhirrahmânirrahîm

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye mülhak evkâfdan Hersek sancağının medîne-i Mostar'da vâkı' merhûm Sinan Paşa vakfının işbu bin iki yüz yetmiş beş senesi Muharremü'l-harâm'ın ibtidâsından yetmiş sekiz senesi Zilhicesi gâyetine kadar dört senelik muhâsibesi vakf-ı mezbûr mütevellîsi Derviş Ağa hâzır olduğu hâlde bâ-ma'rifet-i şer'-i şerîf ve ma'rifet-i çâkerî ile bi'r-ru'ye vâridât ve mesârifâtını mübeyyin defteridir. Ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur.

Hâsılât

Atık muhâsibesin de zuhûr eden fazlası 5.309 guruş	Mürâbahası sene: 4 2.788 guruş	Dekâkîn icâresi sene: 4 120 guruş	Hamâm icâresi sene: 4 1.480 guruş	Âsiyâb icâresi sene: 4 1.600 guruş	Debbâğ- hâne icâresi sene: 4 520 guruş
--	--------------------------------------	--	--	---	---

Y e k û n _____ 25. 537 guruş

Minhâ el-mesârifât

Vazîfe-i imâmet sene: 4 2.000 guruş	Vazîfe-i mü'ezzin sene: 4 600 guruş	Kırâ'at-i hatm-i şerîf sene: 4 100 guruş	Kandil me'â kutu sene: 4 100 guruş	Revgan-ı zeyt lâzime-i câmi'-i şerîf, sene: 4 1.350 guruş
Dekâkîn ta'mîrâtı sene: 4 3.538 guruş	Vazîfe-i mütevellî sene: 4 1.200 guruş	Vazîfe-i kayyım sene: 4 200 guruş	Mesârif-i müteferrika sene: 4 150 guruş	

Hamâm-ı mezkûr ta'mîre muhtâc olup ve asâkir-i şâhânenin ve me'mûrînin kesreti münâsebetiyle ta'mîrine lüzûm görünmesi cihetiyle yetmiş beş senesinde ma'rifet-i şer' ile keşf olunarak bâ-defter-i müfredât mütevellîsi ma'rifetiyle sarf olundu.

14.800 guruş

Yekûn _____ 24.038 guruş

Mîzân

Hâsılât _____ 25.537 guruş

Mesârifât _____ - 24.038 guruş

1.499 guruş

Harc-ı muhâsbesi minhâ

- 94 guruş

1.405 guruş

Ber-vech-i bâlâ yalnız bin dört yüz beş guruş fazlası zuhûr etmiş olmağla mütevellîsi mûmâ-ileyhin yedinde hıfz olduğu işbu mahalle şerh verilüp tahrîr olundu. 17 Cemâziye'l-evvel, sene [12]79 (10.11. 1862).

Hurrire hâze'd-
defter bi-
ma'rifeti'ş-şer'
ve'l-me'mûr

Nemekahû el-fakîru ileyhi Te'âlâ
Ahmed Reşîd el-müvellâ
hilâfeten
bi-medîneti Mostar gufire lehû

Ahmed
Reşîd

İbrâhim
Edhem
Müdir-i Evkâf
Eyâlet-i Bosna
ve Livâ-i
Hersek

Defterde Yer Alan Vakıfların İsimleri ile "Mîzân"ları

Vakfın Adı	Mahalli	T a r i h i		Mütevellîsi	M î z â n ı
		Hicrî	Milâdî		
Sinan Paşa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Derviş Ağa	<i>Hsl.</i> : 25.537 guruş <i>Msr.</i> : 24.037 guruş <i>H. mh.</i> : 94 guruş <i>Fazl.</i> : 1.405 guruş
Hâfiz Hoca	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Salih Efendi	<i>Hsl.</i> : 9.422 guruş <i>Msr.</i> : 8.564 guruş <i>H. mh.</i> : 60 guruş <i>Fazl.</i> : 798 guruş
Lâfî	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Ahmed Ağa	<i>Hsl.</i> : 2622guruş <i>Msr.</i> : 1.473 guruş <i>Mh.</i> : 72 guruş <i>Fazl.</i> : 1.077 guruş
Kosku Mehmed Paşa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Hacı İbrahim Ağa	<i>Hsl.</i> : 20.667 guruş <i>Msr.</i> : 11.914 guruş <i>Mh.</i> : 533 guruş <i>Fazl.</i> : 7.920 guruş
Hacı Balı Paşa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Hacı İbrahim Ağa	<i>Hsl.</i> : 9.182 guruş <i>Msr.</i> : 6.235 guruş <i>Mh.</i> : 187 guruş <i>Fazl.</i> : 2.760 guruş
Memiş Hoca	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Osman Ağa	<i>Hsl.</i> : 5.928 guruş <i>Msr.</i> : 4.922 guruş <i>Mh.</i> : 63 guruş <i>Fazl.</i> : 943 guruş
Nasuh Ağa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Zülfikâr Ağa	<i>Hsl.</i> : 5.373 guruş <i>Msr.</i> : 4.067 guruş <i>Mh.</i> : 81 guruş <i>Fazl.</i> : 1.216 guruş
İbrahim Ağa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Çavru Salih Ağa	<i>Hsl.</i> : 4.786 guruş <i>Msr.</i> : 3.490 guruş <i>Mh.</i> : 81 guruş <i>Fazl.</i> : 1.215 guruş
Zâhide Hatun	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Muharrem Ağa	<i>Hsl.</i> : 5.813 guruş <i>Msr.</i> : 4.545 guruş <i>Mh.</i> : 19 guruş <i>Fazl.</i> : 249 guruş
İbrahim Ağa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Mustafa Efendi	<i>Hsl.</i> : 12.360 guruş <i>Msr.</i> : 7.280 guruş <i>Mh.</i> : 51 guruş <i>Fazl.</i> : 5.029 guruş
Muharrem Ağa	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Ömer Ağa	<i>Hsl.</i> : 142.311 guruş <i>Msr.</i> : 131.569 guruş <i>Mh.</i> : 1.393 guruş <i>Fazl.</i> : 9.748 guruş
Keyvan Beğ	Mostar	1 M. 1275 30 Z. 1278	11.8.1858 28.6.1862	Ömer Efendi	<i>Hsl.</i> : 29.955 guruş <i>Msr.</i> : 24.800 guruş <i>Mh.</i> : 322 guruş <i>Fazl.</i> : 4.833 guruş

Mizân'daki kısaltmalar şu şekilde yapılmıştır: *Hsl.*: Hâsılât, *Msr.*: Mesârifât, *Mh.*: Harc-ı muhâsebesi minhâ, *Fazl.*: Fazlası.

BOA, Nezâret Öncesi Evkâf Defterleri: 1 M. 1275 - 29 Z. 1278, Nr. 16588, s. 3-8.

Medîne-i Saray Bosna'da kâ'in eshâb-ı hayrâtdan merhûm Gâzi Hüsrev Beğ Vakfı hayrâtından olarak ta'mîr ve tecdîde muhtâc bulunan mahaller dağlık ve perâkende bulunduğu cihetle maktû'an ihâlesine müte'ahhid bulunduğundan Bosna eyâleti Meclis-i Kebîr'in re'y ve tensibi vechile ehl-i mürtezikadan intihâb ve teşkîl olunan komisyon ve vakf-ı mezkûr mütevellîsi ma'rifetleriyle mahâll-i merkûmenin ta'mîr ve inşâ olunması hakkında 25 Zilka'de [12]77 (4.6.1861) târihiyle şeref-sünûh buyurulan irâde-i seniyye mücebince komisyon-ı mezkûr ve mütevellî-i mûmâ-ileyh ma'rifetleriyle mahâll-i merkûmenin olunan ta'mîr ve inşâsında vukû'bulan mesârifâtın mikdâr ve kemmiyetini mübeyyin müfredât defteridir:

Sıra	Yapılan İşin Türü	Mesârifâtı
1	Cami civarında kârgir yeniden yapılan 10 adet çeşme	5.835.guruş, 36 para
2	Cami avlusu ortasındaki şadırvanın yenilenmesi	16.579 guruş, 22 para
3	Türbe içindeki sandukanın yükseltilmesi; yazı yazılması; kandil konulması; türbedar odasının yeniden yapılması	6.755 guruş, 21 para
4	Çizmeciyân Çarşısı'ndaki caminin avlusunda yeniden yapılan büyük kapı; bir adet dükkân satın alınması	13.509 guruş, 26 para
5	Cami avlusunda üç adet bostanlık etrafında yeni yapılan duvar üzerinde demir parmaklıklar yapılması	10.420 guruş, 7 para
6	Cami avlusunun duvarlarının siva ve badana yapılması; İmâret Çarşısı tarafındaki çeşmenin tamiri	3.669 guruş, 15 para
7	Kurşunlu Medresesi etrafına duvarlar; sokak kapısı; çamaşırhane; müderris odası ve medresenin ortasında yeniden çeşme inşâ olunması	18.931 guruş, 29 para
8	Eski handaki divânhânenin üzerine kiremit konulması; mektebin kiremidinin değiştirilmesi	13.865 guruş, 7 para

Yukarıdaki bendlerde gösterildiği vechile ta'mîr ve müceddeden inşâ olunan mahalleriyle beraber müceddeden inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan câmi'-i şerîf-i mezkûr havlusunda vâkı' su lağımının inşâsına şiddet-i lüzûm görünmeyüp vâkıf-ı müşârun-ileyhin binâ ve ihyâ-kerdesi olan medrese-i münifede sâkin olan talebe-i ulûm için muktezî olan kütüb-i mütenevvi'anın mevcûd olması hakkında vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında şart

ve tasrîh olduğu vechile mine'l-kadîm vaz' olunan kitâbların mahall-i mah-sûsu ve hâfız-ı kütübü bulunmadığından şimdiye kadar kütüb-i mezkûrenin ek-serîsi zâyi' ve perîşân olmakda ve talebe-i mevcûde mütâla'a ve intifâ'dan bî-behre kalmakda olduklarından müstakil bir bâb kütübhâne inşâsının lüzûm-ı hakîkîsi bulunduğuna mebnî lağım-ı mezkûrun inşâsından sarf-ı nazarla bunun mesârif-i inşâ'ıyyesi olan on üç bin iki yüz guruşdan câmi'-i şerîf-i mezkûrun sağ cânibinde bulunan cenâh derûnunda inşâ olunan kütübhânenin mesârif-in-şâ'ıyyesiyle Der-aliyye'den mübâya'a ve celb ile vaz' olunan kütüb-i mütenevvi'anın bahâları:

Çam ağacından direk; kireç; pencere; marangoz ve amele yevmiyesi; ki-tap dolapları için malzeme; satın alınan kitaplar; mefrûşât vesâire bahâsı, cem'an: 10.977 guruş, 35 para.

BOA, Nezâret Öncesi Evkaf Defterleri, 25 Za. 1277, Nr. 17436, s. 1-5.

Ek-6

Nezâret Öncesi Evkaf Defterleri'nde Yer Alan Bosna-Hersek'teki Vakıfların Listesi

Vakfın Adı	Yeri	Katalog Numarası
Ahmed Kâmil Paşa Camii Vakfı	Travnik	15187
Ali Paşa Vakfı	Mostar	15187, 16588
Âsiyâb Vakfı	Travnik	15187
Bozacı Hacı Hasan Vakfı	Bosna	19634
Cinozâde Hâfız Ağa Vakfı	Saraybosna	15187
Cinozâde Mehmed Bâki Efendi Vakfı	Saraybosna	15187
Elçi İbrahim Paşa Camii Vakfı	Travnik	15187
Elhâc İbrahim Camii Vakfı	Visoka	15187
Ferhad Paşa Camii Vakfı	Bosna	15187, 18876, 20172
Gazanfer Bey Camii Vakfı	Bosna	15187
Gazganî Hacı Osman Ağa Vakfı	Bosna	17507
Gâzi (Hacı) Balı Bey Vakfı	Mostar	13928, 15187, 16588, 21023
Gâzi Hüsrev Beğ Vakfı	Bosna	15187, 15795, 16663, 16768, 16769, 17436, 18026, 19355, 19634, 19821, 19858, 20710, 22574
Gâzi İskender Paşa Vakfı	Bosna	7942, 18026
Hacı Ahmed Vakfı	Bosna	15187
Hacı Hasan Camii Vakfı	Yeni Pazar	1749
Hacı Haydar Vakfı	Bosna	21023
Hacı Mustafa Ağa (Dârüssaâde Ağası) Vakfı	Yayçe	3000, 3380
Hacı Rüstem Ağazâde Mustafa Ağa Vakfı	Saraybosna	15187
Hadım Ali Paşa Vakfı	Bosna	19355
Hafız Hoca Evkafı	Mostar	16588

Halil Paşa Camii Vakfı	Banaluka	15187
İbrahim Ağa Vakfı	Mostar	16588
İlyas Paşa Vakfı	Bosna	17855
İsa Bey Vakfı	Bosna	18304
İsmail Ağa Camii Vakfı	Bosna	13930
Karağöz Beğ Camii Vakfı	Mostar	16588
Keyvan Beğ Vakfı	Mostar	16588
Kosku Mehmed Paşa Vakfı	Travnik; Mostar	15187; 16588
Küçük Kâtip Vakfı	Bosna	13928
Lâfi Vakfı	Mostar	16588
Mehmed Beğ Vakfı	Travnik	15187
Memiş Hoca Vakfı	Mostar	16588
Mısır Unu Vakfı	Travnik	15187
Musa Ağa Camii Vakfı	Bosna	13930
Musa Paşa Vakfı (Budun Valisi)	İzvornik	15187
Muslihüddin Camii Vakfı	Travnik	15187
Mustafa Bey (İskender Paşa oğlu) V.	Bosna	19634
Nasuh Ağa Camii Vakfı	Mostar	15187, 16588
Osman Beğ Camii Vakfı	Travnik	15187
Ömeriye Camii (Vezir Kara Mustafa Paşa) Vakfı	Tuzla	8175
Rüstem Paşa Vakfı	Bosna	19858
Semendzâde Vakfı	Saraybosna	15187
Sinan Paşa Camii Vakfı	Mostar	16588
Siyavuş Paşa Vakfı	Bosna	19858
Stimke Mektebi Vakfı	Travnik	15187
Sultan Mahmud Han Vakfı	Tuzla	9820, 10224
Sultan Mehmed Han Vakfı	Gosinc	85
Sultan Murad Han Camii Vakfı	Bosna	14144
Sultan Selim Han Vakfı	Tuzla	9513, 17308
Sultan Süleyman Han Camii Vakfı	Gradiška	7736
Şâdizâde İbrahim Efendi Vakfı	Travnik	15187
Tekye Camii Vakfı	Travnik	15187
Travnik Camii Vakfı	Travnik	15187
Valağ Beğ? Vakfı	Mostar	15187
Vanlı Mehmed Paşa Dershanesi Vakfı	Travnik	15187
Yahya Paşa Vakfı	Bosna	21023
Yeğenli Paşa Mezraadarlık Vakfı	İzvornik	12831
Zâhîde Hatun Vakfı	Mostar	16588

Ek-7

A. Nezâret Öncesi Evkâf Defterlerinden Bosna-Hersek ile Alâkalı Olanların Özetleri

Sıra Nu	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	H ü l â s a
85	1043 (1633/1634)	1044 (1634/1635)	Gosine'deki Sultan Mehmed Han vakfı gebrân cizyesi ziyadesine dair muhasebe icmalı (8 s.).
89	13 Ş. 1045 (22.1.1636)	18 Ra. 1180 (23.9.1766)	Edirne'de Sultan Murad Han Evkafı avânız bedellerinin de bulunduğu Bosna, Mora, Midilli, vize, Kefe, Prizrin ve defterde adı geçen yerlerdeki kazaların avânız miktarları (8. s.).
167	1075 (1664/1665)		Bosna Maliye Hazinesi görevlileri ile bazı cami görevlilerinin isim ve vazife kayıtları. (10 s.)
178	6 N. 1076 (12.3.1666)	11 Za. 1085 (6.2.1675)	Rumeli, İstanbul, Edirne ve defterde adı geçen diğer yerlerdeki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlı mukâtaa ve vezâif muhasebesi (12 s.).
1092	20 N. 1111 (11.3.1700)	27 Za. 1117 (12.3.1706)	Tuzla'ya bağlı Eğribucak Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı mahsulât ve ihracât muhasebesi (4 s.).
1555	1 M. 1120 (23.3.1708)	29 Z. 1131 (13.11.1719)	Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlı Bosna'daki bir vakfın muhasebe defteri (2 s. Defter eksiktir.).
1749	1 N. 1123 (13.10.1711)	3 S. 1123 (23.3.1711)	Yeni Pazar kazâsı Kozluca karyesinde Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hacı Hasan Ağa Cami Evkafı'nın mahsulât ve ihracât muhasebesi (2 s.).
2242	1129 (1717)	20 C. 1130 (21.5.1718)	İsmihan Sultan'ın mukâtaasının muhasebe icmal defteri (2 s.).
3000	1 M. 1139 (29.8.1826)	(30) Za. 1141 (27).6.1729)	Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'nın Yayçe kasabesindeki Camii, Mektebi ve Evkafı'nın mahsulât ve ihracât muhasebesi (4 s.).
3380	1 M. 1144 (6.7.1731)	29 Z. 1145 (13.6.1733)	Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'nın Yayçe kasabesindeki Camii, Mektebi ve Evkafı'nın mahsulât ve ihracât muhasebesi (4 s.).
5413	27 M. 1177 (8.8.1763)	20 Z. 1177 (20.6.1764)	Eyüp, Sivas, Saraybosna, Bursa, Yenişehir ve diğer yerlerdeki vakıf tevliyet kayıtları (45 s.).
5512	1178 (1764/1765)	1182 (1768/1769)	Saraybosna mukâtaa malı muhasebesi ve Saraybosna'daki camilerin hademelerinin vezâifi (2 s.).
5812	23 S. 1185 (7.6.1771)	25 Z. 1199 (29.10.1785)	Rumeli, İstanbul, Galata, Üsküdar vesair yerlerde bulunan Ayasofya-i Kebîr Camii Evkafı, Mahmud Paşa Evkafı, Kiremitçi Ahmed Efendi Evkafı, Piri Mehmed Paşa Evrakı vesair evkafın müsekkafâtının mezat kaimeleri.
7046	3 Ş. 1207 (16.3.1793)	1 Z. 1225 (28.12.1810)	Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlı bazı vakıfların senedât defteri (18 s.).
7736	9 C. 1217 (7.10.1802)		Bosna Gradişka Kalesi'nde Sultan Süleyman Han Camii Evkafı'nın vezâif ve mesârifâtı.
7818	1218 (1803/1804)	1259 (1843)	Paşa livâsı ve Bosna eyaletinde bazı mukâtaâtın muhasebesi (2 s.).
7942	1 S. 1221 (20.4.1806)	30 B. 1236 (3.5.1821)	Saraybosna'daki Gazi İskender Paşa Evkafı'nın irad ve mesârifine dair muhasebe defteri (4 s.).

8175	1225 (1810)		Sultan Selim Han'ın Kıbrıs'ta Ayasofya-i Kebîr ve Sağır Camileri Evkafı ile Tuzla'daki Vezir Kara Mustafa Paşa'nın Ömeriye Camii Evkafı dükkânları müste'cirlerinin beyânı (21 s.).
9232	1244 1828/1829)	1 B. 1248 (24.11.1832)	Bosna ve tevâbii mukâtaalarının sadrâzama ayrılan kalemiye hissesi (2 s.).
9449	1 M. 1247 (12.6.1831)	29 L. 1257 (14.12.1841)	Bosna, Amasya, İstanbul, İzmit ve defterde adı geçen yerlerdeki vakıfların mahsulât ve ihracatı (48 s.).
9513	10 L. 1247 (13.3.1832)	29 L. 1249 (11.3.18347)	Tuzla'da Sultan Selim Han Evkafı'nın irad ve mesârifât muhasebesi (4 s.).
9820	Zilhicce 1249 (Mayıs 1834)	15 M. 1256 (19.3.1840)	Bursa, Konya, Filibe, Rodos, Kayseri, Selânik, Saraybosna, İzvornik, Tırhala, Edirne, İzmir, Aydın vesair mahallerde bulunan bütün vakıfların, nâzırları tarafından gönderilen ve oradaki muaccelelerin miktarını gösterir poliçeler (34 s.).
10224	1 M. 1252 (18.4.1836)	29 Z. 1253 (26.3.18387)	Tuzla'da Sultan Mahmud Han Evkafı ve mülhakatının irad ve mesârifât defteri (21 s.).
12157	1 M. 1260 (22.1.1844)	29 Z. 1260 (12.12.1844)	Vakıf vâridâtının fazlası imaretlerine meşrût olan bazı cami vakıflarının muhasebeleri. (Defter eksiktir.)
12831	15 Ra. 1262 (13.3.1846)	17 M. 1264 (25.12.1847)	İpek ve Dimetoka'daki Mehmed Bey Evkafı ile İzvornik'te bulunan Yeğenlipaşa mezraası Mezraadârlık Evkafı'nın mesârifat tahsisi (22 s.).
13566	(Tarihsiz)		Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne mülhak ve gayri mülhak vakıfların mahlûlât kayıtları (12 s.).
13719	18 R.1265 (13.3.1849)	20 B.1293 (11.8.1876)	Sofya'da Seyyid Hacı Mehmed Paşa Vakfı, Gazi Mustafa Paşa Vakfı, Mihâl Beyzâde Mahmud Bey Vakfı, Sofya ve defterde isimleri olan diğer vakıfların hasılât kayıtları (203 s.).
13928	1 M.1266 (17.11. 1849)	29 Z.1279 (17.6.1863)	Bosna'da bulunan Saray sancağı dahilindeki vakıfların maaş ve muhasebe harcı kayıtları (4 s.).
13930	1 M.1266 (17.11.1849)	2 B.1281 (1.12.1864)	Bosna'da İsmail Ağa Camii Vakfı, Musa Ağa Camii Vakfı, Üsküp'de Mehmed Bey Vakfı, Şeyh Azmi Efendi Tekkesi Vakfı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların mahsulât ve ihracat muhasebeleri (126 s.).
14032	28 R. 1266 (13.3.1850)	28 Za. 1268 (13.9.1852)	Yeni Pazar ve diğer yerlerde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı vakıfların çeşitli vazifeleri için verilen berat kayıtları (34 s.).
14086	1 L. 1266 (10.8.1850)	26 Za. 1269 (31.8.1853)	Trablusgarp, Hilye, Akkâ ve sair yerlerde bulunan evkaf müdürlerinin tevliyet vesairesi ile ilgili emirlerin müsvedde kayıtları (10 s.).
14144	6 Z. 1266 (13.10.1850)	7. M. 1267 (12.11.1850)	İstanbul'da Hekimzâde Ali Paşa Vakfı, Bosna'da Sultan Murad Han Camii Vakfı, Antakya'da Hacı Abdülbâki Camii Vakfı, Sarı Yusufzâde Camii Vakfı, Bosna ve defterde isimleri olan diğer vakıfların tevcihât kayıtları (8 s.).
14873	1268 (1852)		Hersek sancağı ve bağlı kazâlarda muhtelif vakıfların ferâğ ve intikâlât kayıtları (4 s.).

15026	2 C. 1269 (13.3.1853)	4 Ş. 1283 (12.12.1866)	Edirne, Tekirdağ, Üsküp, Gelibolu, Selânik, Tırhala, Filibe, Drama, Tırnova, Bosna, Hersek, Varna, Rodos ve sair yerlerde bulunan vakıfların muaccelle, ferâğ ve intikal hasılâtları (140 s.).
15187	1 M. 1270 (4.10.1853)	29 Z. 1271 (12.9.1855)	Bosna'da Ferhad Paşa Camii Vakfı, Hacı Ahmed Vakfı ve Gazanfer Bey Camii Vakfı ile defterde isimleri yazılı diğer vakıfların muhasebe kayıtları (24 s.).
15390	1 N. 1270 (28.5.1854)	4 Ş. 1283 (12.12.1866)	Selânik, Tekirdağ, Tırhala, Erbaa, Üsküp, Filibe ve defterde isimleri yazılı diğer yerlerde bulunan vakıfların hasılât muhasebeleri (199 s.).
15430	19 Za. 1270 (13.8.1854)	22 C. 1271 (12.3.1855)	Bursa, Konya, Ankara, Silistre, Midilli, Hersek ve defterde isimleri yazılı diğer yerlerde bulunan vakıfların mahsûlât muaccelâtı, ferâğ ve intikâlât harcı ile arazi, çiftlik vesair müsakkafâtın hâsilâtı (96 s.).
15438	1 Z. 1270 (25.8.1854)	6 C. 1272 (13.2.1856)	Edremit, Sayda, Cidde, Bosna, Hersek, Gümüşhane, Harput, Urfa ve defterde yazılı diğer yerlerde bulunan emanetin müfredat kayıtları (58 s.).
15523	1 M. 1271 (24.9.1854)	29 Z. 1279 (17.6.1863)	Bosna eyaleti İzvornik sancağındaki Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne mülhak Budin Valisi Musa Paşa Evkafı'nın vâridât ve mesârifât muhasebesi (2 s.).
15795	1 M. 1272 (13.9.1855)	29 Z. 1272 (31.8.1856)	Bosna eyaletinin Saray şehrinde Gazi Hüsrev Bey Camii, mektep, medrese, türbe, hangâh ve imareti Evkafı'nın vâridât ve mesârifât muhasebesi (2 s.).
16240	17 B. 1273 (13.3.1857)	6 Ca. 1275 (12.12.1858)	Hersek sancağı dahilindeki vakıflarda görevli kılınan şahısların maaşât kayıtları (38 s.).
16570	1 M. 1275 (11.8.1858)	9 Ş. 1275 (14.3.1859)	Mekke, Urfa, Çankırı, Sivas, Ankara, Yeni Pazar ve defterde isimleri yazılı diğer yerlerden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Evrak Kalemi'ne gelen arzuhaâl, tezkire, müzekkire, tahirât vesairenin kayıtları (82 s.).
16588	1 M. 1275 (11.8.1858)	29 Z. 1278 (27.6.1862)	Hersek sancağına bağlı Mostar'da bulunan vakıfların vâridât ve mesârifât muhasebesi (10 s.).
16663	15 Ca. 1275 (21.12.1858)		Bosna'da Gazi Hüsrev Bey Vakfı müsakkafâtından Çifte Hamam'ın tamirat masrafları (2 s.).
16705	2 Ş. 1275 (7.3.1859)	19 M. 1278 (27.7.1861)	Yanya, Edirne, Hersek, Üsküp, Siroz, Selânik ve defterlerde isimleri yazılı diğer yerlerden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Mektûbî Odası'na gelen tahrir, müzekkire, tahrirât vesairenin kayıtları (99 s.).
16768	8 Ş. 1275 (13.3.1859)	21 N. 1279 (2.3.1863)	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı Bosna'da Hüsrev Bey Vakfı'nın vâridât ve mesârifât muhasebesi (2 s.).

16769	8 Ş. 1275 (13.3.1859)	21 N. 1279 (12.3.1863)	Bosna'da Gazi Hüsrev Bey Camii, imaret, misafirhane, hangâh, mektep, medrese, mâ-i leziz, türbe vesair hayrat Evkafı'nın muhasebe kayıtları (6 s.).
17183	9 M. 1277 (28.7.1860)	29 Ra. 1283 (10.8.1866)	Saray'da Evkaf Teftiş Mahkemesince tutulan tereke kayıtları ve bunlardan alınan hasılâtlar (113 s.).
17187	16 M. 1277 (4.8.1860)	19 Za. 1284 (13.3.1868)	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile ilgili muhtelif konularda vâridât defterlerine Manisa, Biga, Ankara, Kütahya, Girit, Bosna vesair yerlerden gönderilen ilmühaber kayıtları (80 s.).
17250	22 Ra. 1277 (8.10.1860)	24 Za. 1277 (3.6.1861)	Muhtelif yerlerden Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi Mektûbî Odası'na gelen imamet, hitabet, cibâyet, tevliyet vesair görevlilerin tevcihine dair tahrirâtın hülâsaları (99 s.).
17308	7 B. 1277 (19.1.1861)	22 R. 1278 (27.10.1861)	Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkafı, Çağalzâde Rüstem Paşa Evkafı, Sultan Birinci Selim Han Evkafı ve Tuzla'daki vakıf ile diğer vakıflardan muhtelif konularda gelen ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Mektûbî Odası'na verilen müzekkereler (10 s.).
17435	25 Za. 1277 (4.6.1861)	27 C. 1278 (30.12.1861)	Bosna ve muhtelif yerlerden Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi Mektûbî Odası'na gelen imamet, hitabet, cibâyet, tevliyet ve sair vazifelerin tevcihine dair tahrirât hülâsaları (100 s.).
17436	25 Za. 1277 (4.6.1861)		Saraybosna'da Hüsrev Bey Evkafı hayratından tamir ve yeniden inşa olunan yerlerin mesârifâtı (5 s.).
17507	1 M.1278 (9.7.1861)	29 Z.1279 (17.6.1863)	Saraybosna'da bulunan Gazganî Hacı Osman Ağa Evkafı'nın vâridât ile mesârifâtı (2 s.).
17633	4 Ca.1278 (7.11.1861)	17 B.1279 (8.1.1863)	Kütahya, Konya, Edirne, Üsküp, Bosna, Köstendil, Varna, Filibe vesair yerlerdeki vakıf müdürlükleriyle diğer memuriyetlere Evkâf-ı Hümâyûn'ın gönderdiği posta jurnal kayıtları (69 s.).
17815	14 Z.1278 (12.6.1862)	12 Ş.1292 (13.9.1875)	Aydın'da Sultan İkinci Selim Evkafı, Bursa'da Hüdâvendigâr Gazi Evkafı, Niğde'de İbrahim Paşa Evkafı, Bosna ve defterde isimleri yazılı diğer vakıfların ferâğ ve intikâlât hasılâtları (118 s.).
17855	1 M.1279 (29.6.1862)	29 Z.1279 (17.6.1863)	Saraybosna'da İlyas Paşa Evkafı vâridât ve mesârifât muhasebesi (2 s.).
18026	17 Ca.1279 (10.11.1862)	21 Z.1279 (9.6.1863)	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne Bosna ve Hersek Evkaf Müdürlüğüiconden gönderilen mârûzât ve evrâk-ı müzekkere kayıtları (4 s.).
18050	1 C.1279 (24.11.1862)	1 M.1280 (18.6.1863)	Rumeli (Bosna) ve Anadolu kazalarına ait esas defterlerin fihristi.
18304	22 L.1279 (12.4.1863)		Saraybosna'da bulunan İsa Bey Evkafı'nın mesârifât muhasebesi (20 s.).
18334	(29) L.1279 (19) 4.1863)	2 N.1283 (8.1.1867)	Sivas, Saraybosna, Tokat, Niksar ve defterde adı geçen diğer yerlerdeki vakıfların berâtlarının yenilenmesine dair kayıtlar (6 s.).

18604	6 Ca. 1280 (19.10.1863)	23 L. 1280 (1.4.1864)	Bosna-Hersek Evkaf Müdürlüğü tarafından Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne gönderilen mâruzât ve evrak müzekkiresi (4 s.).
18845	4 L. 1280 (13.3.1864)	23 M. 1291 (12.3.1874)	Rumeli ve Anadolu vilâyetlerindeki vakıflardan vukubulan tahsilât ve bakâyânın mikdarları.
18932	1280 (1863/1864)	1286 (1869/1870)	Bosna, Sofya, İzmir, Karesi, Varna, Erzurum ve Drama sancaklarıyla Şile ve Beykoz kazalarının arazi ve müsekkafât hasılât muhasebeleri (4 s.).
19290	22 B. 1281 (21.12.1864)	4 Ş. 1281 (2.1.1865)	Anadolu vilâyetleriyle Rumeli vilâyetinin Evkaf Müdürlüklerine posta ile gönderilen tahrirât notları.
19355	15 L. 1281 (13.3.1865)	17 M. 1282 (12.6.1865)	Bosna vilâyeti dahilinde bulunan vakıflara ait hasılât ve gider mikdarlarını bildirir muhasebe (1 s.).
19460	18 Za. 1281 (14.4.1865)		Bihke Kalesi'nde bulunan Fethiye Camii ile yeniden inşa olunan minaresinin mesârifât kayıtları (2 s.).
19634	21 R. 1282 (13.9.1865)	23 B. 1282 (12.12.1865)	Saraybosna sancağı dahilinde Gazi Hüsrev Beğ Evkafi, İskender Paşa mahdumu Mustafa Bey Evkafi, Bozacı Hacı Hasan Evkafi ve defterde isimleri yazılı olan diğer vakıfların hasılât ve medfûât kayıtları (1 s.).
19858	27 Za. 1282 (13.4.1866)	6 Z. 1283 11.4.1867)	Saraybosna sancağı dahilinde Gazi Hüsrev Beğ Evkafi, Rüstem Paşa Evkafi, Siyavuş Paşa Evkafi ve defterde isimleri yazılı olan diğer vakıfların kalemiye mikdarı ile ferâğ ve intikâlât hasılât kayıtları (29 s.).
19821	25 L. 1282 (13.3.1866)	9 Z. 1286 (12..3.1870)	Selânik, Drama, Siroz, Tırhala, Bosna-Hersek ve Manastır livalarındaki vakıfların feraâğ ve intikâlât hasılâtı ile kalemiye mikdarları (117 s.).
20172	1 L. 1283 (6.2.1867)	25 Za. 1293 (12.12.1876)	İşkodra tevâbiinde Yakup Ağa Evkafi, Baba Hasan Evkafi, Hâce Kadın Evkafi, Ferhad Bey Evkafi ve diğer vakıfların tahsilât muhasebeleri (74 s.).
20525	16 C. 1284 (15.10.1867)	20 Z. 1284 (13.4.1868)	Bezmiâlem Vâlîde Sultan Hastahanesi, Ahmed Necmeddin Efendi Evkafi, Fatih Sultan Mehmed Han Evkafi ve diğer vakıfların tahrirât, tezkire, derkenar vesair konulara dair muhasebeleri (13 s.).
20689	19 Za. 1284 13.3.1868)	20 S. 1285 12.6.1868)	Kıbrıs adasında bulunan Ayasofya-i Kebîr Camii Evkafi, İplik Pazarı Camii Evkafi, Aziziye Camii Evkafi, Ayasofya-i Sağır Camii Evkafi, Zuhurî Camii Evkafi ve defterde isimleri yazılı diğer vakıfların ferâğ ve intikâlinden sağlanan vâridâtın, tamiratın ve sair mesârifâtın muhasebesi (6 s.).
20710	19 Za. 1284 (13.3.1868)	28 Za. 1285 (12.3.1869)	Saraybosna sancağı dahilinde Gazi Hüsrev Camii İmarethanesi, Misafirhanesi, Hângâhı, Medresesi, Mektebi, Türbesi, Hastahanesi vesair hayrât-ı evkâf ile köylerden alınan a'şâr bedelleri dahil olmak üzere vâridâtıyla mesârifâtının muhasebesi (12 s.).

20734	29 Za. 1284 (14.3.1868)	26 Ş. 1285 (12.12.1868)	İçel, Bosna, İslimye ve Canik Evkaf Müdürlükleri ile defterde isimleri geçen diğer evkaf müdürlüklerine Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince verilen meblağın muhasebe kayıtları (2 s.).
21023	29 N. 1285 (13.1.1869)	28 Za. 1285 (12.3.1869)	Bosna'da Gazi Balı Bey Evkafı, Hacı Haydar Vakfı, Yahya Paşa Vakfı ve defterde zikredilen diğer vakıfların hasılât ve mesârifât muhasebesi (2 s.).
21526	10 Z. 1286 (13.3.1870)	8 Ca. 1292 (12.6.1875)	Selânik ve kazalarında bulunan Gazanfer Ağa Evkafı, Sultan İkinci Bayezid Han Evkafı, Atik Ali Paşa Evkafı, Mahmud Efendi Camii Evkafı, Mihrimah Sultan Evkafı ve defterde isimleri olan diğer vakıfların hasılât kayıtları (97 s.).
22307	3 M. 1289 (13.3.1872)	19 L. 1292 (18.10.1875)	Bosna, Yanya, Sofya ve defterde isimleri geçen diğer vakıfların muhasebecilerinden gönderilen vâridât ve tahsilât cetvellerinin hülâsa kayıtları (54 s.).
22313	3 M. 1289 (13.3.1872)	17 Ra. 1293 (12.4.1876)	Edirne, Kayseri, Şam ve diğer yerlerdeki vakıfların ferâğ, intikâlât, mahlûlât, mu'accelât ve varaka bahasının kayıt müsveddeleri (10 s.).
22574	24 L. 1289 (25.12.1872)	27 Z. 1291 (6.2.1875)	Saraybosna'da Gazi Hüsrev Beğ Evkafı müsekkafâtı ve hayrâtından olan cami, medrese, saat kulesi, hamam, han ve dükkânlarının muaccelle kayıtlarının tamir ve inşasının masraf kayıtları (4 s.).

Ek-8
Bâb-ı Defterî kataloglarından Örnekler

Kat. C. Nu	Tasnifin Kodu	Tasnifin Adı	Tarihi		A ç ı k l a m a l a r
			Hicrî	Milâdî	
14	D. Bşm	Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe	1042 1243	1632 1827	Başmuhasebe Kalemî Ek Kodları Katalog-7'de, Bosna Hazinesi'ne ait defterler yer almaktadır.
20	D. Bşm	Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe	997 1207	1588 1792	Başmuhasebe Ek Kodları Dosya Envanter Usulü katalogda, Bosna Hazinesi'ne ait defterler.
21	D. Hmh	Bâb-ı Defterî Harameyn Muhasebesi	966 1294	1558 1877	Harameyn Muhasebesi'ne bağlı vakıflara ait defterler.
22	D. Hmh	Bâb-ı Defterî Harameyn Muhasebesi	698 1207	1299 1792	Harameyn Muhasebesi'ne bağlı vakıflara ait defterler, Dosya Envanter Usulü tasnif edilmiştir.
36	D. Hmk	Bâb-ı Defterî Harameyn Mukâtaası	904 1264	1498 1848	Harameyn Mukâtaası'na bağlı Küçük Evkaf ve Başmukâtaa Kalemleri ve bunlara bağlı mukâtaalara dairdir.
39	D. Evm	Bâb-ı Defterî Evâmir-i Mâliye Kalemî	926 1257	1520 1841	Cizye Ziyadesi, Teşrifât, Defterdâr Mektûbî, Kefe Mukâtaası, Başbakı Kulu ve Evâmir-i Mâliye Kalemlerine ait defterler.
20	D. Kkl	Bâb-ı Defterî Küçükkale Kalemî	959 1251	1552 1835	Küçükkale Kalemî defterleri; Mora, Avlonya ve Bosna'daki kalelerin mesârif ve mevâcip hesaplarıyla ocaklıklarına dair bilgileri hâvidir.

Ek-9
Hariciye Nezâreti Evrakı Kataloglarından Örnekler

Tasnifin Kodu	Tasnifin Adı	Tarihi		Açıklamalar
		Hicrî	Milâdî	
HR. HMŞ. İŞO	Hariciye Nezâreti- Hukuk Müşavirliği, İstişare Odası	1290 1342	1873 1923	Milletler arası hukuk ile alâkalı yazışmaları ve mütalaaları hâvi belgeler mevcuttur.
HR. MKT. SYS	Hariciye Nezâreti- Mektûbî ve Siyasî Kalemleri	1249 1342	1832 1923	Zararlı yayınlar; sefâret görevlilerinin tayin ve azilleri ve turistlerle alâkalı belgeler mevcuttur.

Ek-10

Meclis-i Vükelâ (Mv.) Kataloglarından Örnekler

N umarası	T a r i h i		A ç ı k l a m a l a r
125/27	11 S. 1327	4.3.1909	Hükümet-i Seniyye ile Avusturya ve Macaristan arasında Bosna-Hersek meselesinin halline dair yapılan protokolün Meclis-i Mebûsân'a gönderildiği.
125/51	19 S. 1327	12.3.1909	Düraşşafaka ve Mekteb-i Sultani'deki Bosna-Hersekli talebelerin yerlerinde ibkâsı ve askerî-mülkî mekteplerde her sene onbeş talebenin meccânen tahsiline müsaade edilmesi.

Ek-11

Muhtelif Belge ve Defter Kataloglarından Örnekler

Kodu	No'su	Tarihi	Belge/Defterin özeti
A. Mkt. Um	99/89	1 Ş. 1268 (21.5.1852)	Bosna-Hersek ile alâkalı meselelerin halli ve Viyana'daki öğrencilerin Kont Pol ile mülâkâtı
A. Mkt. Um	118/91	14 Ra. 1269 (26.12.1852)	Bosna-Hersek tarafındaki askerî tedbir ve harekâta dair malûmat.
A. Mkt. Um	431/65	26 Ra. 1277 (12.10.1860)	Hersek ve İşkodra'da çıkan isyana dair tedbir alınması.
Hr. Mkt	38/30	27 Za. 1267 (23.9.1851)	Bosna-Hersek hududunun tesbiti için Avusturya tarafından tayin edilecek memurlara dair.
Hr. Mkt	45/51	23 C. 1268 (14.4.1852)	Yeni ticaret hükümlerinin Avusturya tüccarlarına muvakkaten uygulanmasına mukabil Bosnalıların bundan istisna edilmesi.
Y. A. Hus	525/66	11 N. 1326 (7.10.1908)	Bulgaristan'ın istiklâli ve Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakına İngiltere'nin muhalefeti.
Y. A. Hus	525/67	11 N. 1326 (7.10.1908)	Bosna-Hersek'in mevkii ve idare usulünün tanzimi hususunda Avusturya sefirinin takriiri.
Y. A. Hus	525/72	12 N. 1326 (8.10.1908)	Almanya Hariciye müsteşarının Bosna-Hersek şimendüfer meselesi hakkındaki beyanâtı.
Y. A. Hus	525/94	29 N. 1326 (25.10.1908)	Avusturya Hariciye Nâzırının, Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ın tahliyesine dair konuşması.
A. Mkt. Nzd	242/28	1 R. 1274 (19.11.1857)	Bosna-Hersek âdet-i aġnâm rusûmunun Manastırlı Petro ve Hristaki'ye ihale edildiği.
Dh. Kms	42/46	12 Ca. 1335 (6.3.1917)	Bosna-Hersek Valisi General Serkotiç'in birinci dereceden Nişân-ı Osmanî ile taltifi.

Ek-12

Bosna Ruhbânlarına Sultan Mehmed Hân-ı Merhûmun Verdiği Ahidnâmenin Sûretidir:

Nişân-ı hümâyûn oldur ki: Ben ki Sultan Mehmed Hânım; cümle havâss ve avâma ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna râhiplerine mezîd-i inâyetim zuhûra gelüp buyurdum ki: Mezbûrlara ve kiliselerine kimesne mâni' ve müzâhim olmayup, ihtiyâtsiz memleketimde du-

ranlara ve kaçup gidenlere emn ü emân ola ki gelüp bizim hâssa memleketimiz havfsuz sâkin olup kiliselerinde mütemekkin olalar ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve re'âyâlarumdan ve memleketim halkından kimesne mezbûrlara dahl ü ta'arruz etmeyüp incitmeyeler. Kendülerine ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahı yabandan hâssa memleketimize âdem getirürler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri ve göğü yaradan Perverdigâr hakkı için ve ulu peygamberimiz Muhammed Mustafa *sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem* hakkı için ve yedi mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç için bu yazılanlara bir ferd muhâlefet eylemeye. Mâdem ki benim hizmetime ve emrime mutî' olalar.

Tahrîren: *fî 28 şehri-i Mayıs, gurre-i Muharremü'l-harâm sene 883 [4 Nisan 1478].*

Be yurt-ı Kal'a-yı Draç

BOA-Düvel-i Ecnebiyye Defterleri: 14/2 (Dubrovnik Defteri).

Netice

Tarihçilerin ve araştırmacıların çalışmalarına birinci derecede kaynaklık eden arşiv belgelerinin sayısı ve türü bakımından en zenginlerinden birisi olduğu dünya ilim adamlarınca da kabul edilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki fonların tamamına yakınında, Bosna-Hersek ile alâkalı binlerce evrak bulunmaktadır.

Altı buçuk asırlık Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki milyonlarca kilometrekarelik alanda yer alan onlarca ülkenin hemen bütün sahalarına ait milyonlarca evrakı ihtiva eden ve tarihî-iktisadî-ictimaî-askerî-siyasî-coğrafi ve dinî bilgileri geçmişten geleceğe taşıdıkları gibi; aynı zamanda ait oldukları dönemlerin resmî devlet muamelâtını ve bürokratik yapısını da günümüze aktiren 'Hazîne-i Evrâk'; Bosna-Hersek gibi, Osmanlı Devleti'nin imtiyaz verdiği ve daima kendi sahip olduğunun en iyisini sunmağa çalıştığı bir bölgenin tarihî mirasının ana kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Başbakanlık Arşivi'ndeki kaynaklara bakıldığı zaman, Osmanlı Devleti'nin gerek idarî bakımdan, gerekse bu bölgelerde gerçekleştirdiği müesseseler bakımından, Bosna-Hersek'i daima "mümtâz" bir eyalet olarak nazarı dikkate aldığı görülecektir. Nitekim daha 1478 yılında Fatih Sultan Mehmed, Bosna rahiplerine verdiği Ahidnâme-i Hümâyûn'da (bk. Ek-12); kendisinin Bosnalı ruhbânlarla çokça inayetinin zuhur ettiğini ve onları himayesi altında bulundurduğunu kaydetmiştir.

Türkler'in vakıf kurmadaki derin ve samimî zevkiyle vakfa dair her türlü muamele-bilgi ve belgeyi, Allah Teâlâ'nın İlahî koruyuculuğuna emanet etmedeki ciddiyetleri, bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki evrak ile sâbit

olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki ve dışındaki Türk-İslâm vakıflarıyla da zâhirdir. Gerçekten Türkler; vakıf kurarak, kurdukları vakfın hiç bir kayıt ve sebeple bozulmamasını temin ederek ve bu dinî-hayrî-insanî müesseseler sayesinde, idareleri altında bulundurdıkları bölgelerin sosyal yapılarını, adalet-merhamet ve yardımlaşma ile ayakta tutarak, inanılmaz derecede yüksek bir medeniyet numunesi sergilemişlerdir. Bugün hâlâ ayakta kalan vakıflar, bunun canlı birer şahididirler. Tebliğde yer alan belge örnekleri ve özetleri de bu hakikati açıkça ifade etmektedir.

İnsan-mimarî eser ve *siyasî-kültürel-tarihî vak'a* olarak üç ana başlık hâlinde belirleyebileceğimiz Bosna-Hersek'teki Osmanlı mirasını her bakımdan ortaya koyan ve bunların sicillerini teşkil eden Başbakanlık Arşivi'ndeki fonlardan yukarıda zikredilenler, konunun araştırmacıları için birinci dereceden kaynak olma özelliklerine sahiptirler.

OSMANSKO NASLJEĐE U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA DOKUMENTIMA OSMANSKOG ARHIVA PREDSJEDNIŠTVA VLADE

S a Ź e t a k

U skoro svim fondovima Başbakanlık Osmanlı Arşivi, što se od strane naučnih radnika svijeta prihvata kao jedan od najbogatijih po broju i vrsti dokumenata, koji su izvor prvoga reda za radove istoričara i istraživača, nalazi se na hiljade dokumenata vezanih za Bosnu i Hercegovinu.

Pošto su Turci još od prvog perioda svoje istorije imali ideju da zapisuju zvanične postupke i, čuvajući prikupljene državne dokumente, formiraju arhiv (Hazine-i Evrak), nastalo je na milione dokumenta, koji se odnose na skoro sva područja desetina zemalja, koje su, pod šest i po stoljeća dugom upravom Osmanskog carstva, zauzimale prostor od više miliona kvadratnih kilometara, a nakon što je Osmansko carstvo nestalo u istoriji, ovaj bogati arhivski materijal preuzela je Republika Turska.

Ovo bogato istorijsko nasljeđe, koje je vrlo važno ne samo zbog toga što iz prošlosti u budućnost prenosi istorijske-ekonomske-vojne-političke-geografske i religijske podatke, nego i zbog toga što istovremeno odslikava zvanične postupke države i njenu birokratsku gradu u periodima na koje se odnosi, posjeduje nedostižnu vrijednost u pogledu umjetničkog uživanja kao svaki pojedinačni primjerak, počevši od pisma i pozlate u dokumentima, zatim korištenog papira i mastila i korica i ovitaka zbirki.

Prirodno je da je u ovom pogledu Hazine-i Evrak osnovni izvor za istorijsko nasljeđe jedne pokrajine kao što je Bosna i Hercegovina, kojoj je Osmansko carstvo uvijek davalo prednost i trudilo se da joj pruži najbolje od ono-

ga što i samo ima. Osmansko carstvo je, bilo u upravnom pogledu, bilo u pogledu institucija realiziranih u ovim pokrajinama, Bosnu i Hercegovinu uvijek držalo privilegiranom u polju svoje pažnje. Napokon, još je 1478. godine sultan Mehmed Fatih u carskoj Ahdnami, koju je dao bosanskim svećenicima (vid. dodatak 13) zabilježio pojavu svoje blagonaklonosti prema bosanskim svećenicima i njihovo stavljanje pod njegovu zaštitu.

Kako god je na osnovu dokumenata koji se danas nalaze u Osmanskom arhivu Predsjedništva vlade potvrđen svaki postupak – svaki podatak i svaki dokument nastao prilikom čina kojim su Turci formirali vakufe, kao i njihova ozbiljnost prilikom zavještanja dobra uzvišenom Allahu, tako su ovi podaci vidljivi i u tursko-islamskim vakufima unutar i izvan granica Republike Turske. Turci su zaista, osnivajući vakuf, vodili računa da se on ni na koji način i ni pod kojim uslovima ne ošteti, a zahvaljujući ovim vjersko-dobrotvorno-humanim institucijama, održavali uspravnima socijalnu konstrukciju pokrajina koje su se nalazile pod njihovom upravom, pravdu i milosrde, međusobno pomagane, te tako pružili jedan primjer nevjerovatno visokog stepena civilizacije. Oni vakufi koji su još i danas na nogama, živi su svjedoci ovome. I primjeri i rezimeji dokumenata navedenih u referatu jasno izražavaju ovu činjenicu.

OTTOMAN HERITAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA ACCORDING TO THE OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS OF THE GOVERNMENT PRESIDENCY

S u m m a r y

In almost all funds of Başbakanlık Osmanlı Arşivi (the Ottoman Archive of the Government Presidency), which is recognised by the world scientific workers as one of the richest in numbers and types of documents, being the first order source for the works of historians and researchers, there are thousands of documents related to Bosnia and Herzegovina.

Since the Turks as of the first periods of their history had the initiative to write down their official procedures and, maintaining the collected state documents, set up the archive (Hazine-i Evrak), millions of documents were created relating to almost all spheres of tens of countries, which, under six and a half centuries long rule of the Ottoman Empire, covered the area of several million square kilometres. After the Ottoman Empire had disappeared from history, this rich archive material was taken over by the Republic of Turkey.

This rich historic heritage, which is very important not only because it transfers from the past into the future historical-economic-military-political-geographic and religious information, but also because it simultaneously re-

flects the state's official procedures and its bureaucratic materials from the periods it refers to, has an unachievable value in regard to the artistic merits as each individual sample, from the script and gilt in the documents to the paper and ink used, to the covers and jackets of the collections.

It is natural that in this respect Hazine-i Evrak is the basic source for historical heritage of a region such as Bosnia and Herzegovina, to which the Ottoman Empire had always given advantage and tried to afford it the best of what it had itself. The Ottoman Empire, either in respect of the administration or in respect of the institutions realised in those provinces, always kept Bosnia and Herzegovina privileged in focus of its attention. Finally, back in 1478, Sultan Mehmed Fatih in the Imperial Ahdnama, which he issued to Bosnian priests (see Appendix 13), noted his benevolence towards Bosnian priests and their placing under his protection.

Just as every procedure, every piece of information and every document created under the act where the Turks set up waqfs (endowments), was confirmed on the basis of the documents found today in the Başbakanlık Osmanlı Arşivi, as well as their seriousness when endowing property to Almighty God, so evident are these data in the Turkish-Islamic waqfs within and beyond the borders of the Republic of Turkey.

At founding the waqfs, the Turks indeed took account that they by no means and under no circumstances should be damaged, and it is thanks to these religious-charitable-humanitarian institutions that they kept the social structure of the regions under their rule; justice, mercy and mutual assistance upright. They set an example of an incredibly high level of civilisation. The still existing waqfs are living witnesses to these. Both examples and summaries of the documents quoted in the paper clearly express this fact.